

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԻԷ. ՏԱՐԻ 1913

Տարեկան 16 ֆր. ոսկի — 6 ռբ.:
Վերամուտայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 ռբ.:
Մնի թիւ կ'արժէ 1-50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻԻ 5, ՄԱՅԻՍ

ՐԺՑԱԿԱՆ

Է.Ձ.ՄԷ ՈՍԿՐԸՈՍՏՈՐՈՍԻ (greffe osseuse) ՊԸՏՄՈՐԹԵՆ

(Կոստյուցովսկի Հայ բժշկական Միության ժԱ.
ծողովին մեկ 12 Մայիս 1913:)

այն վերագրել կարծիք
այ թերեւս, թէ Ու-
կրասպատուատի
(greffe osseuse) նոր
գործողութեան մը
նման է որ կը ներ-
կայացնեմ, ոչ, անոր
պատմութեանը մասին
տեղեկութիւն մըն է,

պարզ՝ բայց խիստ հետաքրքրական, զոր ուշա-
գրութեան առարկայ կ'ուզեմ ընել. հայ բժշկա-
կան պատմութեան վերաբերեալ էջ մը մոռա-
ցութենէ գուր կորցած ըլլալու փափաքով:
Գիտեմք, որ Ոսկրապատուատ կամ Ու
կրասպատուատ (greffe osseuse, ostéoplastie)
կոչուած վերարուժական գործողութիւնն առա-
ջին անգամ Հայնէ եւ Ֆլուռենս երեւելի գի-
տունները փորձած են 1834—1840 թուա-

կաններուն, սակայն դրական արդիւնք մը ձեռք
բերած ըլլալուն՝ մեկդ թողած են զայն:
Ասոցմէ բաւական տարիներ վերջը, 1858-ին
Լիոնցի նշանաւոր վիրաբուժ Տօքթ. Օլլիէ այդ
գործողութեան վերստին հետամուտ ըլլալով,
թէ կենդանիներու եւ թէ մարդու վրայ կատա-
րած է այդ մասին նուրբ եւ երկայնքմբեր փոր-
ձեր, եւ ունեցած է այնպիսի՝ յաջողութիւններ,
որոնցմով՝ իրաւամբ հեղինակ, գրեթէ հայր
հանդիսացած է Ոսկրապատուատութիւն փափուկ
գործողութեան, որ արդի վիրաբուժական ա-
րուեստին կը մատուցանէ թանկագին ծառայու-
թիւններ:

Այս է ահա համառօտակի, Ոսկրապա-
տուատի գործողութեան նախնական վիճակի
պատմութիւնը, զոր կ'աւանդեն մեզ անոր վրայ
ճառող բոլոր բժշկական մատենները¹:

Հայերէն կարեւոր գրութիւն մը սակայն
այդ գործողութեան ծագման թուականը խախ-
տելով կը խախտէ, զայն շատ աւելի հին ժա-
մանակի մը մէջ կը տանի, եւ զարմանալի
բան, անոր հայկական հեղինակութիւն մը կու
տայ, գոնէ ցնոր տեղեկութիւն:

Այդ գրութիւնը ծանօթացուցած է մեզ՝
անցեալ դարու առաջին կեսին՝ մեր ոչ-նուազ
նշանաւոր գրիչներէն բազմազգաստանի Մեքսիկոյ
սարկաւազ Թադիագանց, իր՝ 1845—1852

¹ ՏՊ. «Nouveau Dictionnaire de Médecine et de Chirurgie» de Jaccoud, Paris, հատոր 25րդ, էջ 243—250:

կալվածա քաղաքն հրատարակած «Ազգասէր», առան պարբերականին մէջ, քաղելով իւր անձնական Օրագրութիւններէն¹:

1846 Մարտ 21ին լայս տեսած է այն, գրաբար «Ազգային Նշխար. Գէորգ բժիշկ Նրեւանցի» վերնագիրներով, եւ է՝ հեւ տեսնայր:

«Ետեալ քան զեղուտ հոգեւոյս կաթուղիկոսին մերոյ Եփրեմայ ի տունն Աշուանից ընդ իշխանութեամբ. Կեծի կայսրութեան Ռուսաց՝ Գէորգ բժիշկ Նրեւանցի ուսանէր զբժշկութիւն ի փորձառոյ հմտութենէ եւ յարուեստական ճարտարութենէ նորին իսկ կաթուղիկոսի, եւ ընակէր ի վաճառանցն Նշխարնի զամն բազում» սիրեցեալ եւ պատուեալ յամենցումն ըստ արժանւոյն: Ունէր եւ առն յերեւան քաղաքի առատաջուր եւ ծառազարդ, յոր սակայ ելանէր յայց ընտանեաց՝ եւ դառնայր:

«Երբեմն յառույթ թոց խաճութեան կուսան օրիորդաց ոմանց դրացեաց ելեալ ի ծառն եւ կթէին իւրեանց զհասունս պտղոց, այն ինչ յանկնկալ ի նոցանէ եմուտ անդր բժիշկ մեր բազմութեամբ բարեկամաց, եւ ի շտապ կուսանոյ յիրուստ ի ծառոցն ի վայր, մի ոմն ի նոցանէ վրիպեալ զգիւս ոտոցն սահեցաւ ի բարձանց անտի, որով խորտակեցաւ ողոճ բարձու նորա, եւ շնչր արդեօք զվերջին իւր, եթէ չէր զգոնամիտ բժշկին հասեալ իսկոյն յօգնութիւն: Անապարեալ առ զկոյսն ի տուն իւր, եւ իսկոյն սատակեալ զունն զիւր սիրելի՝ առ զուկոյն բարձու նորա եւ զետեղեաց ընդ ոսկեր բարձու անկելոյն, կարեաց, եղ սպեղանին ի վերայ, կապեաց եւ այնպէս թող անուտաղ զաւուրս երիւ՞: Հշմարտ ինդութիւն արար յետ ընմամեան պանդխտութեան մերոյ՝ տեսանել զոյն զայն զայս կուսան մայրացեալ երից գողարաւան գերմականոյ, եւ զոյն ինքն Գեորգ եւ եւս պայծառացեալ ի մահ յարաժամին եւ զեղոյ յամի Տեառն 1828է ց1830, եւ արժատեցեալ պէսպէս նշանաց Ապետութեան կայսեր Ռուսաց: Յիշեցցին ի բարին ինքն եւ բարեգործութիւնք իւր:

Այս գրութեան աշխարհաբան է այսպէս.

«Երբ հոգեւոյս Եփրեմ՝ կաթուղիկոսին Ռուսիոյ մեծագոր կայսրութեան տիրապետութեան ներքեւ գտնուող Աշուաններու երկիրն

երթալէն շատ առաջ, Նրեւանցի Գէորգ բժիշկը, Նոյն իսկ կաթուղիկոսին փորձառու հմտութենէն եւ արուեստի ճարտարութենէն բժշկութիւն կը սորվէր¹, եւ երկար տարիներէ ի վեր կը բնակէր Նշխարնի վաճառանոցը, ամենէն տիրուելով եւ իւր արժանիքին համեմատ պատոււեցով: Սոյն բժիշկն ունէր նաեւ Երեւանի մէջ տուն մը ծառերով զարդարուած եւ առատաջուր (այսինքն ընդարձակ պարտեզով ըսել կ'ուզէ), ուր յաճախ կ'երթար իւր ընտանիքը տեսնելու եւ կը վերադառնար:

«Անգամ մը, թթաշատի ատեն, խուփա մը դրացի աղջկանկներ անոր թթանիներուն վրայ ելած հասուն պտուղները քաղելու զբաղած էին, երբ մեր բժիշկը շատ մը բարեկամներու հետ անանկնկալ կերպով պարտեզ կ'երթայ. զայս նշմարելով աղջկաներն աճապարանք ծառերէն վար իջած ժամանակ, անոնցմէ մին ոտքը պարպը կոխելով կը սահի, վերէն ի վայր կ'իյնայ, ու ըսարձին ուրոյր կը ջախջախէ: Խեղճ աղջկին այդ միջոցին գոցէ իւր վերջին շունչը շնչէր, եթէ խոհական բժիշկը շուտով օգնութեան չփութար»:

«Իսկոյն աղջիկը կը վերցնէ իւր տունը կը տանի, եւ անմիջապէս իւր սիրելի շունն սպաննելով, կ'առնու անոր լարձին ոսկրը, ու զայն իշխողին բարձի ոսկրին ոտոյր կը փոխադրէ, կը կարէ, վրան սպեղանիներ դնելով կը կապէ եւ այնպէս կը թողու երեք օր ըսն մը չկերցնելով»:

«Երբ ինչ տարուան պանդխտութենէն վերջը կատարեալ ինդութեամբ տեսանք, որ սոյն այս աղջիկը մայր եղած էր երեք գողարիկ մանուկներու, եւ Նոյն Գեորգ բժիշկն ալ 1828—1830 տիրող մահաժարածով (քոչուս) առան մեծապէս յառաջանալով Ռուսիոյ կայսեր Ապետութեան այլ եւ այլ շքանշաններուն եր արժանացած: Թող միշտ բարութեամբ յիշատակուին ինքն եւ իւր բարեգործութիւնները»:

Ինչպէս կը տեսնենք, Մեծրոպ Թադեազեանց այս համառօտ աղոթելով վերաբաժանական շատ կարեւոր, չլքեմ աննախընթաց, գործողութեան մը յիշատակութիւնը կ'ընէ, եւ այդ

1 Ուսանող կամ՝ կը սորվէր բառէն հետեւեցելու չէ, թէ Գեորգ բժիշկն իրօք իր բժշկական արուեստն Եփրեմ՝ կաթուղիկոսէն կուսանէր, կ'երեւ թէ կաթուղիկոսը քիչ մը փորձառուական բժշկութեան տեղեակ ըլլալով, Գեորգ բժիշկն թերեւս Նորահայ մը այն ատեն, կ'օգտուէր անոր հմտութենէն:

1 Տե՛ս «Ազգասէր» կալվածայ, 21 Մարտ 1846, Հատոր Բ, Թիւ 32, էջ 92:

2 Ընդգծումները մերն են: Գ. Վ. Գ. Թ.

տոթիւ կը յայտնէ մեզ կովկասեան հայ բը-
ժիշկի մը անունը, որ անծանօթ էր ցայս վայր:

Գէորգ բժիշկ Երևանցի, ըստ Մ. Թա-
ղաթեանցի տեղեկութեան, ծագեալ է Էջ-
միածնի եփրեմ՝ Կաթուղիկոսի օրերը, եւ յի-
շատակուած գործողութիւնն ալ կատարած է
այն, սոյն Կաթուղիկոսի Աղուաններու երկիրը
քաշուելէն առաջ:

Եփրեմ՝ որ 1810ին ընտրուած է Կա-
թուղիկոս, Պարսիկ կառավարութեան խժդո-
թիւններուն բաւական ժամանակ կուրծք տալէ
յետոյ, այլ եւս չկարենալով տոկալ, խոյս
տուած է Էջմիածնէն 1820ին, եւ ապաստա-
նած Ռուսական իշխանութեան ներքեւ գտնուող
Աղուաններու երկիրը՝ Արձախ: Հոն՝ Եփրեմ
Կաթուղիկոս 8 տարի շարունակաբար պանդրե-
ստեղէ յետոյ 1828ին վերադարձած է Էջմիա-
ծին, երբ այլ եւս ազատած էր այն Պարսիկ
բռնակալութեան ձեռքէն: Կաթուղիկոսն երկու
տարի յետոյ կամաւ հրաժարական տալով, ան-
պաշտօն ապրած է մինչեւ կենեքին վերջը՝
1835¹:

Արդ՝ քանի որ Թաղաթեանց կը գրէ,
թէ սոյն վերջոյշեալ արեւմտ պատահած է
Եփրեմ Կաթուղիկոսի պիսիսուստէն առաջ, եւ
թէ՝ Գէորգ բժիշկ Եփրեմի կաթուղի-
կոսութեան այդ շրջանին երկար տարի
ընակած է Էջմիածնի վաճառանոցը, ուրեմն
1820 թուականէն շատ առաջ է 1810էն
յետոյ, հաւանաբար՝ դեպի 1814—16ի ժա-
մանակամիջոցն է՝ որ կատարած է այդ գործո-
ղութիւնը: Եւ երբ Թաղաթեանց՝ որ Եփրեմ
Կաթուղիկոսի նօրեհակից էր, կը յարէ՝ թէ
իւր իննամեայ պանդրութեանէն վերադառնալէն
վերջը երեսնեի մէջ մեծ ուրախութեամբ աե-
սած է, որ սոյն գործողութեան ենթակայ եղող
աղջիկը 1830ին արդէն մայր էր երեք մա-
տաւաղատի մանուկներու, հարեանցի հաշիւ
մը ըստական իսկ է մեզ գուշակել տալու, թէ
այդ գործողութեան բուն ժամանակը դարձեալ
1814—16ի միջոցին կ'իյնայ:

Սոյն թուականն այսպէս վերի վերոյ որո-

շելէ յետոյ, գիտնիք թէ Բնչ էր կատարուած
գործողութիւնը:

— Կարգաւով Թաղաթեանցի տողերը,
դժուար չէ մեզ ենթադրել եւ ընդունել, որ
թթնեի վար իյնող աղջիկն ունեցած է ոլորի
մանրակտորո խորտակում մը (Fracture
comminutive du tibia) եւ անոր բարձն
(jambe) գուրս ցցուած են գուցէ ոսկրի
կտրուակներ, զորոնք չկարենալով բով բովի
բերել, Գէորգ բժիշկ լաւ համարած է զանոնք
մէկդի նետել, եւ իր սիրելի շունն սպաննելով,
վերցնել անոր ոլորն, ու զայն անմիջապէս աղջ-
կան խորտակուած, վիրուած բարձրոսկրին տեղը
փոխադրել, (ինչպէս կը յայտնէ զետեղել
բառը) եւ կարել ինչ որ ցոյց կու տայ, թէ
աղջկան բարձին վեջքը Գէորգ բժիշկ աւելի
մեծցուցած է բանալով, եւ շան ոսկրը հոն
հաստատելէ յետոյ գոցած է կարեւորով:

Գժբասխարար՝ մանրամասնութիւններ
չկան, որպէս զի գիտնայինք, թէ Գէորգ բժիշկ
շան ոսկրը աղջկան ոսկրին տեղին Բնչպէս
զուգեց, կենդանիին ոսկր մարդկայինին թեա-
ցած մասերուն հետ ուղղակի կարել, թէ ոչ՝
զայն միայն վերքին մէջ զետեղելով բաւակա-
նացաւ: Գրուածը բժիշկի ձեռքէ ելած չէ՝ որ
այս մոլթ եւ խեղճական կենտրուն վնաս գոհա-
ցուած քոր մեղի, այստեղ հետեզեղձ՝ իր այս վի-
ճակին մէջ էր ցայտարանկ կը յայտնէ, թէ
Գէորգ բժիշկ Երևանցի՝ վիրահատական խիստ
կարեւոր գործողութիւն մին է կատարած. այդ
գործողութիւնն ինչ ձեւով ալ որ եղած ըլլայ,
ուրիշ բան չէր բաց եմէ՝ կենդանիէ փոխա-
ռութեամբ Ոսկրապատուաստ մը, զոր այսօր
կը ձանշանք transplantatio ossis անունով
կամ ostéoplastie յորժորջումով:

Ինչպէս կանխաւ յայտնեցի, 1814—16
թուականներու միջոցին կրնայ կատարուած ըլլալ
սոյն գործողութիւնը, Հայնիկ կամ Քլուսենի
ոսկրապատուաստան առաջին փորձերէն քառորդ
դար մը առաջ, Օլլիէ աբ Լիւնէն ալ 40 եւ
աւելի տարի հին:

Եւ գիտնալ պէտք է, որ Հայնէ, Քլուսենս
Օլլիէ, Ինչպէս նաեւ Սեպիւս, Բոնն աբ Լիւն
եւ ուրիշ երեսներ բժիշկներու փորձած ոսկրա-
պատուաստումները կենդանիի վնասին ոսկր
մարդու վնաս փոխադրելով չէ որ կատարուած
են, այլ՝ յօգուտ է կիր արկանելով նոյն հիւան-
դին վիրաւոր ոսկրին ընկնելունը՝ (perioste),

¹ ԶԿ. «Ճանապարհորդութիւն Մեքսիկայ Թա-
ղաթեանցի Կայս» Զատիկ Մ. Կալկոմ 1847: «Ազգա-
սէր Արարատեան» Կալկոմ Ե. Ե. 28րդ, Զատիկ Դ. Կ.
84, 15 յունիս 1852, էջ 870, 678, 685: «Պատմութիւն
Սեպիւսիկոսից Եւրոպայի», Մեքսիկայի Մարտիկոս
Մեքսիկոս, Մարտի 1876, էջ 174—185: «Ամենայն հայոց
Կաթողիկոսութիւնը եւ Կովկասի հայք XIXրդ դարում»,
Ա. Ե. Երեւանց, Թիֆլիս 1894, Մասն Ա. էջ 47—370:

² ԶԿ. «Nouveau Dictionnaire de Mé-

որ՝ ինչպես գիտենք ոսկրաբանությունը է եւ ոսկրածին: Կենդանիի ոսկր մարդու վրայ փոխադրելու գաղափարը բոլորովին նոր է բժշկական աշխարհին մէջ, հազիւ 1885ին գեոգրիկ եւ Տիւրանիէ Իսալ. բժիշկները կը փորձեն զայն. 1886 եւ 1887ին Օլիէ եւ Բոնսէ Լիոնցի վերաբերժները, եւ 1907 ու 1909ին ալ՝ Գառէլ եւ Գոսման գիտնականներն եւ ուրիշներ հետազննեցին: Ըստ այսմ՝ Երեւանցի հայ բժիշկին ըրածն ալ աւելի մեծ կարեւորութիւն կը ստանայ բժշկական պատմութեան առջեւ ընդհանրապէս, եւ մասնաւորապէս՝ հայ բժշկական պատմութեան համար:

Չեմ կրնար սակայն ըմբռնել, որ այդչափ արագ ու մեծ ճարտարութեամբ տեղի ունեցած գործողութիւն մը, Գէորգ բժիշկ Երեւանցի կիբն տուալեն անգամ յանկարծ մոռածած, հետքած ըլլայ. անպատճառ զայն տեղէ մը սորված, լսած կամ տեսած ըլլալու էր նա, որպէս զի համարձակէր յեղակարծ կերպով զայն փորձարկել:

Այս եղանակովութեամբ, կրնանք Ոսկրապատուաւոր ծագումն աւելի եւս առաջ տանիլ, 19րդ դարու սկիզբէն առաջ եւ 18րդի վերջերը, ու անոր հայրենիքն ալ համարիլ առ այժմ՝ Այսրաւստան նահանգը??:

Թաղիւսականցի հակիրճ գրութեամբն հին հայ բժիշկի մը այս ըրածը կարգաւորվ, ես կը հիշեմ ապստ անոր վերաբուժական հմտութեան, ճարտարութեանն եւ ձեռքի ճարպիկ արագութեանը վրայ, երբ մանաւանդ կը տեսնեմ՝ որ կատարած այդ խիստ փափուկ գործողութիւնն ալ կը պատկուի փառաւոր յաջողութեամբ. յարգանք անոր յիշատակին:

Արդեօք գործողութեան միջոցին Գէորգ բժիշկ հականիւնց աղջկան վէրքը, քնացուց զայն:

— Բա՛ղ ներուի ինձ ըսել, որ սպիղանի բառը, զոր կը կարդանք Թաղիւսականցի գրութեան վերջը, ապացոյց է տեսակ մը հականիւսութեան. հին ժամանակներու սպիղանիներն իրենց աճանային ու խիժային այլ եւ այլ կերպ բաղաճութիւններով, արդի հականիւսութեան դերը գրեթէ կը կատարէին: Քնացնելու պարագային զայով, երբէ Գէորգ բժիշկ լծմիեցուց գործողութեան ենթացկայ աղջկը, այդու

պահարակելի բան ըրած չ'ըլլար, քանի՜ որ գեոգրիկ անգլապացուցիչ եւ թմբկեցուցիչ գեղեցիկ գիտնական առաջ Եւրոպայի ամենանշանաւոր վերահասները՝ Թեմ, ոտք կը կորէին, կը սղոցէին, փոր եւ միգաման կը բանային առանց հիւանդները քնացնելու:

Հայ բժշկական հին պատմութիւնը գեոգրիկ գետին մըն է, կը պարունակէ այն շատ հետաքրքրական նիւթեր բոլորովին անծանօթ. Երեւանցի Գէորգ բժիշկին կատարած Ոսկրապատուաւոր՝ իր գրեթէ միագրեւան հնունդութեան այդ անկոխ գետնին չ'ընաղ եւ թանկագին վարդերէն մին է, թող ըլլայ այն պատիւ հայ բժշկութեան:

Ո՛վ էր այս Գէորգ Երեւանցի բժիշկը, ուր ուսած էր նա բժշկութիւնը, ի՞նչ եղած է անոր կեանքը . . .

Այս մասին ալ ուրիշ առթիւ:

ՅՕԺԹ. ՎԱՍԻՄ Ե. ԹՈՐԻՍՏԻՆՍ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Ս. ՅԱԿՈԲ

Ս Զ Ք Ո Յ Ի Ն Հ Ի Ի Ա Ն Գ Ո Ն Ո Յ

—
ԺԳ.

Ժ. ՀՈԳԱՐԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

1889—1892

(Հարանախոսութիւն)

Հոգարարութիւնս 1890 տարւոյ ելմոյց հաշուեցուցակը կը ներկայացնէ Ազգ. վարչութեան յաջորդ տարւոյ Յունուար 26ին հանդերձ նախատեսեալ հաշւով (Budget): Հաշուեցուցակիս մուտքին կողմը կը տեսնուի 303.591:20 ղուրուշ. իսկ ելքին կողմը 295.030:20, եւ Հոգարարին մէջ պատրաստ պարէն 8561 ղուրուշի վարչութիւնը գոհացուցիչ կը գտնէ այս Հաշիւները, ըստ 250 օսմ. ոսկին նախակրթարանի մը տարեկան ծախուց համար, ուստի կը հրահանգէ Հոգարարութիւնը որ պահելով դպրոցին արդի վիճակը՝ յիշեալ գումարով գտնէ արհեստանոց մը բանալ Ենկիւնոցին մէջ, Գալով հաշուեքնութեան՝ կը յանձնէ զայն Մըսուր Օննիկ

decine et de Chirurgie de Jaccoud, 2e 25, էջ 243:

«La Semaine Médicale», Paris 1885, էջ 324. 1886, էջ 399, 412. 1887, էջ 128. 1907, էջ 299: